

X. Krzyż Niepodległości

W celu uhonorowania osób, które „zasłużyły się czynnie dla niepodległości Ojczyzny, w okresie przed wojną światową lub podczas jej trwania oraz w okresie walk orężnych polskich w latach 1918–1921, z wyjątkiem wojny polsko- sowieckiej na obszarze Polski”, Prezydent RP rozporządzeniem z dnia 29 października 1930 r. ustanowił Krzyż i Medal Niepodległości.

Osobom, które walczyły o niepodległość z bronią w ręku mógł być przyznany Krzyż Niepodległości z Mieczami.

Krzyż i Medal Niepodległości nadawany był przez Prezydenta Rzeczypospolitej na podstawie wniosków Komitetu Krzyża i Medalu Niepodległości.

Komitet składał się z pierwszych dziesięciu osób, którym Prezydent na wniosek Rady Ministrów nadał Krzyż Niepodległości. Byli to: Józef Piłsudski – przewodniczący, Aleksandra Piłsudska i płk Walery Sławek – wiceprzewodniczący, ppłk Wacław Jędrzejewicz – sekretarz generalny oraz członkowie: gen. dyw. Kazimierz Sosnkowski, gen. dyw. Edward Śmigły-Rydz, gen. bryg. Julian Stachiewicz, płk Jan Kołtątaj-Szrednicki, płk Adam Koc i płk Aleksander Prystor. Po śmierci Józefa Piłsudskiego przewodniczącym komitetu został Walery Sławek.

Ogółem nadano 88 753 odznaczenia, w tym 1817 Krzyży Niepodległości z Mieczami, 32 271 Krzyży Niepodległości i 51 665 Medali Niepodległości. Najwięcej odznaczeń nadano za służbę w Legionach Polskich (30 408) oraz za działalność w Polskiej Organizacji Wojskowej (21 144). Wśród odznaczonych było 8610 zawodowych wojskowych.

Wniosek o odznaczenie Krzyżem Niepodległości z Mieczami mjr. w st. spocz. Mieczysława Czyżyńskiego, żołnierza I Brygady, który swoją działalność niepodległościową rozpoczął w „Proletariacie”, a zakończył w konspiracji i w Powstaniu Warszawskim.

W okresie II wojny światowej Mieczysław Czyżyński, dopisał do swojej biografii kolejną niezwykłą kartę.

Stał się współtwórcą Tajnej Organizacji Wojskowej "Związek Orła Białego" – pierwszej organizacji konspiracyjnej, która swoją nazwę wzięła od słów hymnu „Strzelca” („Hej, Strzelcy wraz, nad nami Orzeł Biały”).

Czyżyński, po zaprzysiężeniu 25 września 1939 r. w Lublinie, przybrał pseudonim „Rzędzian” i w początkach października stworzył kierownictwo tej organizacji w Warszawie, wysyłając emisariuszy do Lwowa, Kalisza, Poznania, Torunia, Grodna, Wilna, Brześcia i Nowogródka. Udało mu się również zdobyć w PKU Warszawa – Miasto i Warszawa – Praga ok. 2 tys. blankietów książeczek wojskowych i komplet pieczęci. Dokumenty te posłużyły potem do zalegalizowania wielu żołnierzy konspiracji.

Proletariat

P. Jaworski

**KOMITET
KRZYŻA I MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI**

Nr   KOMISJA

Uchwała Kom. P.P. S. 29.12.39

**KOMITET
KRZYŻA I MEDALU NIEPODLEGŁOŚCI**

Wpł. dn. 31. XII 37.

Lp. 113108

WPLYNĘŁO p. l. 1. 12. 39 r.

<p style="text-align: center;"><i>porodawci Strzeli</i></p> <p style="text-align: center;"><i>Wskazanie</i></p>	<p style="text-align: center;">Decyzja Komitetu:</p>
<p>1. NAZWISKO i IMIĘ: C H Y Ż Y Ń S K I Mieczysław</p> <p>Pseudonim: „Dragon” „Poeta”</p>	<p style="color: red;">Rozpatrzone ponownie na posiedzeniu K. K. i M. N. w dniu <u>25-6-1939</u> r. (protokół posiedzenia Nr <u>130</u> <i>Krzyż</i> <i>złoty</i>) Niepodległości nie przyznano.</p>
<p>2. Zawód: Major w st.sp.</p> <p>Stanowisko:</p>	<p style="text-align: center;">KIEROWNIK BIURA KOMITETU</p> <p style="text-align: center;">FR. BAKOWSKI. Kapitan</p>
<p>3. Dokładny adres zamieszkania</p> <p>Miasto Warszawa</p> <p>Ulica Uniwersytecka Nr 1/28</p> <p>Powiat</p> <p>Województwo</p>	<p>wieś</p> <p>gmina</p> <p>powiat <i>208. ob. 14</i></p> <p>poczta <i>215</i></p> <p>województwo <i>Zach. 13. IV. 37</i> <i>(wydział)</i></p>
<p>4. Posiadane odznaczenia: 1/Krzyż I Bryg. J.P., 2/Krzyż Niepodległości, 3/Krzyż Walecznych po raz 1, 2 i 3, 4/ Srebrny Krzyż Zasługi, 5/ Medal za Wojny, 6/ Medal Dziesięciolecia.</p>	
<p>5. Proponowane odznaczenie: Krzyż Niepodległości z Mieczami.</p>	

6. Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej:
Urodziłem się w Zamościu, wojew. lubelskiego 11 listopada 1889 r.
Od 1898 do 1903 r. uczyłem się w gimnazjum w Lublinie. Za opuszczenie „galówek” w cerkwi oraz za udział w pochodzie z racji ogłoszenia „Tolerancji religijnej” wydalono mnie z tej uczelni bez prawa wstąpienia do jakiegokolwiek zakładu naukowego w granicach b. Królestwa Polskiego. - Wyjechałem do Bobrujska, gdzie złożyłem egzamin z 6-ciu klas gimnazjum.
W 1905 r. przybyłem do Warszawy i wstąpiłem do szeregów P.P.S. „Proletariat” pracując w różnych instytucjach na utrzymanie. Po przejściu okresu próby w masowce zapisano mnie w skład „Piątki” pod przewodnictwem tow. „Stalowego”. Pracowałem na terenie dzielnicy „Śródmieście” Biuro było na ulicy Grzybowskiej od Żelaznej do ul. Wroniej. Dzielnicy był tow. Bronisław Wadowski ps. „Napoleon”. Biore udział w wielu akcjach bojowych z bronią w ręku, w okolicach Woli, a w szczególności w pogromie ochraniaczy w b. „Ogrodzie Prezesa” na Czystem.
W 1906 r. jestem aresztowany w mieszkaniu Jana Szusteckiego /czł. Org. Boj. P.P.S./ . Wobec braku dowodów winy zostałem zesłany do miejsca urodzenia do Zamościa, na przeciąg jednego roku. Tam przy każdej akcji 1 maja i t.p. zamknięty byłem do aresztu. U mnie miał schronienie wymieniony wyżej Jan Szustecki po wykonaniu zamachu, na ul. Zjazd w Warszawie na Naczelnika Wydziału Ochrony Gruniel. Po roku powróciłem do Warszawy i przystępuję do pracy w tejże organizacji. W czasie zamachu habowego na Komisarza X cyrkułu Konstantinowa, przy zbiegu ulicy Marszałkowskiej i Świętokrzyskiej biore udział jako członek osłony przy ulicy Próznej. W „Krwawą Srodę” podpalam monopol wódczany przy ulicy Hożej. Tegoż dnia z bronią w ręku przebijamy się przez kordon wojska który zamykał Saski Ogród. W mieszkaniu moim przy ulicy Czerniakowskiej 84/obecny/ stale przechowuję broń „Piątki” członków P.P.S., która była pod dowództwem tow. Korzadkowskiego ps. „Jeleń” pracującego przy budowie Trzeciego mostu. W tymże mieszkaniu, przez parę tygodni przechowywałem część pieniędzy /kilkadziesiąt tysięcy rubli/ zdobytych pod Rogowem.
W 1914 roku dnia 11 sierpnia zapisałem się do „Strzelca” i przystąpiłem do organizowania kompanii ochotniczej w Pińczowie.
W końcu sierpnia /1 dzień zajęcia Lwowa/ w 1914 r. wyjeżdżam w charakterze Kurjera I Brygady, celem przewiezienia dyspozycji Komendanta pisemnych i ustnych do Centralnego Komitetu Narodowego w Warszawie na ręce ob. „Olgi” obecnej Pani Marszałkowej Piłsudskiej; pracującej w jednej z instytucji przy ulicy Br. Pierackiego /dawniej Poksal/. Z polecenia wywiązałem się dprze. Pomimo ofensywy rosyjskiej powróciłem do Kielc w przeciągu 7-miu dni t.j. przed wkroczeniem do nich moskali. Po powrocie otrzymałem dowództwo nowoorganizowanej kompanii pińczowskiej Strzelców. Wobec ogólnego odwrotu zał. musiał zameldować się Komendantowi w Jędrzejowie, gdzie miała piwrotnie wycofać się I Bryg. Leg. Pol. zmuszony byłem wycofać się do Krakowa. W Krakowie kompanię zdałem ppr. Podolskiemu. Po uzupełnieniu ekwipunku i uzbrojenia wyjechałem do st. kol. Olesno, skąd pieszo pomaszerowałem do Ujścia Jeznickiego. Tam kompanię rozdzielono na dwie połowy, które przydzielono do III i V-go baonów I-ej Bryg. Ponieważ ~~razem~~ co do mojej osoby specjalnych dyspozycji nie było, rozpocząłem służbę od stopnia strzelca w 3 komp. V Baonu I Bryg.
W czasie pobytu w Legionach Polskich przez cały czas pełniłem służbę jedynie w linii i brałem udział w następujących walkach i bitwach I-ej Brygady:

Po odejściu z wojska (1935 r.) był inspektorem Państwowej Wytwórni Papierów Wartościowych w Warszawie, gdzie zorganizował działającą od 1940 r. grupę specjalną PWB/17/S (Podziemną Wytwornię Banknotów), która podlegała potem VII Oddziałowi Komendy Głównej AK. W okresie okupacji z jego inicjatywy uruchomiono produkcję fałszywych banknotów dla celów konspiracji.

Po wybuchu powstania warszawskiego, 2 sierpnia 1944 r. atakiem od wewnątrz grupa wzięła udział w opanowaniu, a następnie obronie kompleksu PWPW. Od 16 sierpnia oddział mjr Chyżyńskiego (ps. „Pełka”) walczył w zgrupowaniu Kedywu pod dowództwem ppłk. Franciszka Rataja ps. „Paweł”, potem wszedł w skład oddziału „Leśnik”, któremu powierzono obronę PWPW.

Mjr w st. spocz. Mieczysław Chyżyński (1889–1981), ps. „Pełka”, działacz niepodległościowy, legionista, powstaniec warszawski

od 11.VIII. do 15.IX.1914r. wyprawa Kielecka
 " 15.IX. " 30.IX.1914r. Bitwa pod Opatowcem i Nowym Korczynem
 " 3.X. " " mianowany st. żołnierzem
 " 21.X. " 2.XI.1914r. Bitwa pod Laskami
 " 7.XI. " 11.XI. Wywiad: Krzywopłoty, Wolbrom, Ułina, Kraków
 " 25.XI. " " /Pod osob. D-twem Kom. Piłsudskiego/.
 " 26.XI. " " Bitwa pod Limanową
 " 23.XII. " 25.XII. Bitwa pod Słopnicą, Bełdnem, Limanową
 " 3.III. " 2.V.1915r. Bitwa pod Łowczówkiem
 " 15.V. " 22.VI. Walki pozycyjne nad Nidą, wywiad na Skowro
 " 25.VI. " 4.VII. Bitwa pod Kozinkiem, walki pozycyj- nno
 " 8.VII. " 7.VIII. ne nad Pokrzywianką.
 " " " Walki pozycyjne pod Ożarowem, bitwa pod
 " " " Tarłowem
 " " " Walki pozycyjne nad Wyżnianką i nad Ra-
 " " " dawczykiem
 " " " mianowany kapralem I Brygady
 " " " Bitwa pod Wysokolitewskiem, Ranny w pra-
 " " " wąż nogę wyjechał do szpitala.
 " " " Powrót ze szpitala
 " " " wrócił do linii.
 " " " Patrole wywiadowcze na odcinku Ostrów
 " " " Bile, walki opozycyjne pod Kostiuchnowką
 " " " na pozycji nad Garbachem.
 " " " Bitwy w odwrocie nad Stochód, ranny w
 " " " prawą i lewą nogę, wyjechał do szpitala.

/-/ D-ca komp. Stan. Skwarczyński
 baonu kpt. Rokita.

od 30.IX. do 1916 r. Powrót ze szpitala
 " 15.XII. " 15.XII.17. Postój w Fułtusk, Ostrowiu, Różanach,
 kurs szkoły oficerskiej 5 pułku Leg. Pol.
 w Ostrowiu, kurs wyszkolenia piech.
 /-/ D-ca komp. por. Lubicz-Kępa-
 biński.

od 17.VII. do 1917 r. wyjazd do obozu jeńców w Szczypiornie
 " 30.XII. " 1917 r. Uciekłem z obozu jeńców w Szczypiornie.

W dniu 11-go listopada 1918 r. biorę udział w rozbrajaniu
 okupantów w Warszawie, jestem członkiem komisji likwidacyjnej na
 Cytadeli Warszawskiej /odbieranie magazynów od Niemców/. Jednocze-
 śnie pełnię obowiązki wojskowego komendanta dworca Gdańskiego w
 Warszawie.

Odbieram od Niemców radjostację na Cytadeli i przekazuję ją
 do strzeżenia plutonowi ochotników studentów warszawskich. Od tej
 chwili zostało przerwane połączenie radjowe pomiędzy armją okupa-
 cyjną w Warszawie ich garnizonami w kraju i wycofującymi się armja-
 mi z Ukrainy i państw Bałtyckich.

W 1919 r. w maju otrzymałem pierwszą nominację oficerską.
 W Niepodległej Polsce brałem udział w następujących bitwach:
 Bitwa pod Lidą, Wołożynem, Mołodiecznem, Wielkimi-Koszew-
 nikami i Radoszkowicami.

Z dniem 30.XI. 1935 r. z powodu wieku prekluzyjnego przenie-
 siony zostałem w stan spoczynku.
 Posiadam następujące odznaczenia:

- 1/ Odznaka I Brygady
- 2/ Krzyż Niepodległości
- 3/ Krzyż walecznych poraz 1, 2 i 3.
- 4/ Srebrny Krzyż Zasługi
- 5/ Medal Dziesięciolecia
- 6/ Medal za Wojnę
- 7/ Odznaka za dwie rany
- 8/ Złota Odznaka " Za Ofiarną Pracę"
- 9/ Odznaki pułkowe 5 p.p. Leg. 32 p.p. 55 p.p. i 53 p.p.
 1 pułk Art. Motor.

Winnowice ul. 26. XI. 37. *Kłopoty m.*

13891
13891

1. Nazwisko i imię: **KLEEBERG Franciszek**

2. Jaki numer orderu wykłoty na lewej stronie krzyża
2657 Legitymacja Kadejowa
wzrost 27 KW. 1934

3. Dokładny adres obecny: wieś _____
poczta **Grodno** gmina _____
powiat **Grodno** miasto **Grodno**

4. Data i miejsce urodzenia:
dzień, miesiąc, rok **1-go lutego 1886.**
wieś, gmina, powiat **Tarnopol**

5. Imię ojca **Emiljan** imię matki **Józefina** z domu **Kusone**

6. Stopień wojskowy, w którym został odznaczony: **major**

7. Obecnie posiadany stopień: **Podpułkownik** generał brygady, d-ca 29.dyw.p.

8. Walk, w którym służył w czasie wojny, względnie oddział, w którym został odznaczony
sz służył w walkach: **szeft sztabu armji "Wschód"**
walki w obronie Lwowa

9. Zawód: obecny (średki utrzymania): **oficer zawodowy**
przed wstąpieniem do wojska _____

Dokumenty odznaczeniowe gen. dyw. Franciszka Kleeberga (1888–1941), który zorganizował SGO „Polesie”, staczając na jej czele ostatnią bitwę kampanii wrześniowej pod Kockiem i Wolą Gułowską.

Do Legionów Polskich wstąpiłem na skutek starań moich i Komendy L.P. w dniu 8.V.1915. Początkowo przydzielony do 2.Bryg.L.P. zostałem po przebyciu tyfusu ściągnięty do Komendy Leg.Pol., gdzie przebyłem całą kampanję w Królestwie i na Wołyniu w 1915 r. oraz walki pozycyjne zimą 1915/1916 i na wiosnę 1916 r. W szczególności jako wz.szeft sztabu Komendy Leg.Pol. brałem udział w bitwie pod Jastkowem i Kuklami, pozatem byłem oficerem op.Komendy L.P.

W maju 1916 przeniesiony do Komendy 3.Brygady; przeszedłem tam jako szef sztabu bitwy pod Kostiuchnówką i Optową i odwrót na Stochód, bitwę nad Stawokiem i walki pozycyjne aż do przeniesienia L.P. pod Baranowicze. Tam z chwilą utworzenia Polskiego Korpusu Posiłkowego przyznano mi wraz z innymi oficerami z armji zab. (gen. Zieliński, gen.Rogalski, płk.Korołowicz i t.d.) pełne prawa ofic.W.P.

Po przeniesieniu do kraju zostałem wyznaczony na z-cę d-cy pułku do l.p.a.-l., a po kryzysie przysięgowym do Inspektoratu Wyszkołenia w Wehrmachcie jako ofic. sztabu l-a, wreszcie na komendanta kursu wyszk. artylerji w Garwolinie.

Po pokoju brzeskim, wskutek ostrego wystąpienia przeciw temu pokojowi, odwołało mnie A.O.K. na front włoski i oddało pod sąd za wniesienie podania o przyznanie obywatelstwa polskiego i pozostawienie w W.P. Po przewrocie i powrocie do kraju w 1918 r. wstąpiłem do obrony Lwowa jako szef sztabu armji „Wschód”.

(Fragment życiorysu gen. Kleeberga dotyczący jego służby w Legionach Polskich)

25. Wpisać dokładny życiorys:

Urodziłem się 1.11.1886 r. w Tarnopolu jako syn powstańca z 1866 r. i oficera kaw. austr. Przechodziłem przez ojca do kariery wojskowej - skończyłem studia wojskowe i jako absolwent technicznej akademji zostałem w sierpniu 1908 r. ppor.art. austr. w b.a. austr. służyłem do 7.V. 1915 - biegałem od 1913 do 1914 r. w W.3.woj. - oraz na froncie serbskim i rosyjskim. Na skutek starań własnych i kmndy Legionów wstąpiłem 8.V.1915 do 2.bryg.L.P. - a po przebyciu tyfusu, ściągnięto mnie do kmndy Legj. Pol. w której przeżyłem całą kampanję do wiosny 1916 r. jako oficer operacyjny i w/szef sztabu. W maju 1916 r. przeniesiono mnie do kmndy 3.bryg. gdzie jako szef sztabu odbyłem wszystkie walki aż do przeniesienia L.P. pod Baranowicze. Po przeniesieniu L.P. do kraju zostałem z-cę d-cy l.p.a.-l. a po kryzysie przysięgowym - oficerem sztabu l-a w Inspektoracie Wyszkołenia w Wehrmachcie - wreszcie kmtem kursu wyszk.art. w Garwolinie. 16.IV.1918 r. zawarłem związek małżeński z p.wandą Paszkowską. Po pokoju brzeskim zostałem przez austr.A.O.K. odwołany na front włoski i oddany pod sąd za wniesienie podania o przyznanie mi obywatelstwa polskiego i pozostawienie w W.P. Po przewrocie wstąpiłem dnia 18.XI.1918 r. do W.P. i byłem szefem sztabu armji „Wschód”. W walkach o obronę Lwowa otrzymałem V.N. 5.kl. Z dow.armji „Wschód” przeniesiono mnie w okresie organizowania armji polskiej do W.3.wojsk. na szefa sekcji org. W lipcu 1920 r. zostałem szefem sztabu l. armji i funkcję tę pełniłem w czasie walk od rz.Narwi do cefejsola W.P. na przedmieściu Warszawy. Następnie zostałem szefem sztabu gen. Rozasewskiego działającego w wyparciu bolszewickiej grupy GRUCHANIA z romarsza. W lipcu 1920 r. urodził się mój syn Zdzisław. W październiku 1920 r. zostałem mianowany szefem sztabu D.O. Gen.Poznań - a w 1923 r. mianował mnie p.Marszałek d-ca 14.dyw.piech. Po 16-letnich studiach wojsk. we Francji w r.1924/25 w Ecole Sup.de Guerre oraz w G.W.piech. w Versailles i G.wyszk.art. w Metz i studiach w d.p. zostałem Legim cyrektorem nauk w W.3.woj. - a 19.marca 1927 r. otrzymałem nominację na d-cę 29.dyw.piech. w Grodnie

Niniejszy kwestjonarjusz wypełniłem zgodnie z prawdą.

Grodno, data 26.marca 1934 r.

Ricewicz

W październiku 2008 r. zbiory Centralnego Archiwum Wojskowego wzbogaciły się o kolekcję kilkuset relacji i innych materiałów dotyczących SGO „Polesie” zgromadzonych przez kpt. Henryka Jasionowskiego.

Ppłk Alojzy Nowak (1894–1939), ps. „Neugebauer” – żołnierz Powstania Wielkopolskiego, dowódca Grupy „Północ” w III Powstaniu Śląskim.

We wniosku odznaczeniowym na Krzyż Niepodległości o ppłk. Nowaku napisano:

Był zawsze tam, gdzie trzeba było walczyć o Polskę.

Urodzony 20.VI.1894 r. w Poznaniu jako syn skromnych rodziców (ojciec jego był woźnym w szkole powszechnej). Do gimnazjum uczęszcza w Śremie i Poznaniu. Od najmłodszych lat pracuje w Towarzystwie Tomasza Zana. Bierze żywy udział w pracy wojskowej przed wojną (drużyny strzeleckie T.T.Z.).

W czasie wojny służy w wojsku niemieckim na froncie, gdzie zostaje ranny (...)

Natychmiast po wybuchu powstania w Poznaniu opanowuje dworzec

i urzędy w Strzałkowie, rozbrajając żandarmerię i straż celną, następnie rozbraja niemiecki oddział wojskowy w Witkowie, uzbrajając w zdobytą broń okolicznych ochotników powstańców. Obejmuje dowództwo nad oddziałami powstańczymi we Wrześni i wyrusza z nimi do Gniezna a stamtąd na Zdziechową (...)

uderza on 30 grudnia 1918 r. z nienacka na przeważające oddziały niemieckie w Zdziechowie, korzystając z zaskoczenia, z minimalnymi stratami bije i rozbraja silny oddział Niemców biorąc do niewoli podpułkownika i kilku oficerów, liczną broń, 24 kar. maszynowe i cały tabor oraz bardzo licznych szeregowych. (...)

Bierze ponowny udział w ostatecznym opanowaniu Szubina i na czele oddziałów wrzesińskich, przechyla zwycięstwo na stronę powstańców. Odznacza się następnie w dalszych walkach powstańczych na froncie północnym, gdzie dowodzi zorganizowanym w międzyczasie baonem powstańczym, a następnie odcinkiem. Walczy następnie na odcinku pod Wolsztynem. Po utworzeniu pułków wchodzi ze swym baonem w skład 4 p. strzelców wielkopolskich, dowodząc nadal baonem tego pułku od pierwszych walk stoczonych na froncie polsko-bolszewickim, gdzie się specjalnie odznacza i zostaje ciężko ranny.

6. Dokładny życiorys i przebieg pracy ideowo-niepodległościowej:

Ur. 20.VI.1894r. w Poznaniu jako syn skromnych rodziców/ojciec jego był woźnym w szkole powszechnej/. Do gimnazjum uczęszcza w Śremie i Poznaniu. Od najmłodszych lat pracuje w T.T.Z. Bierze żywy udział w pracy wojskowej przed wojną/drużyny strzeleckie T.T.Z./

W czasie wojny służy w wojsku niemieckim na froncie, gdzie zostaje ranny. Z urlopu udzielonego mu na pogrzeb ojca w październiku 1918r. nie wraca, lecz wspólnie z bratem przystępuje w październiku do organizacji i uzbrojenia oddziałów polskich w Miłosławiu i okolicy przy pomocy których rozbraja następnie Niemców.

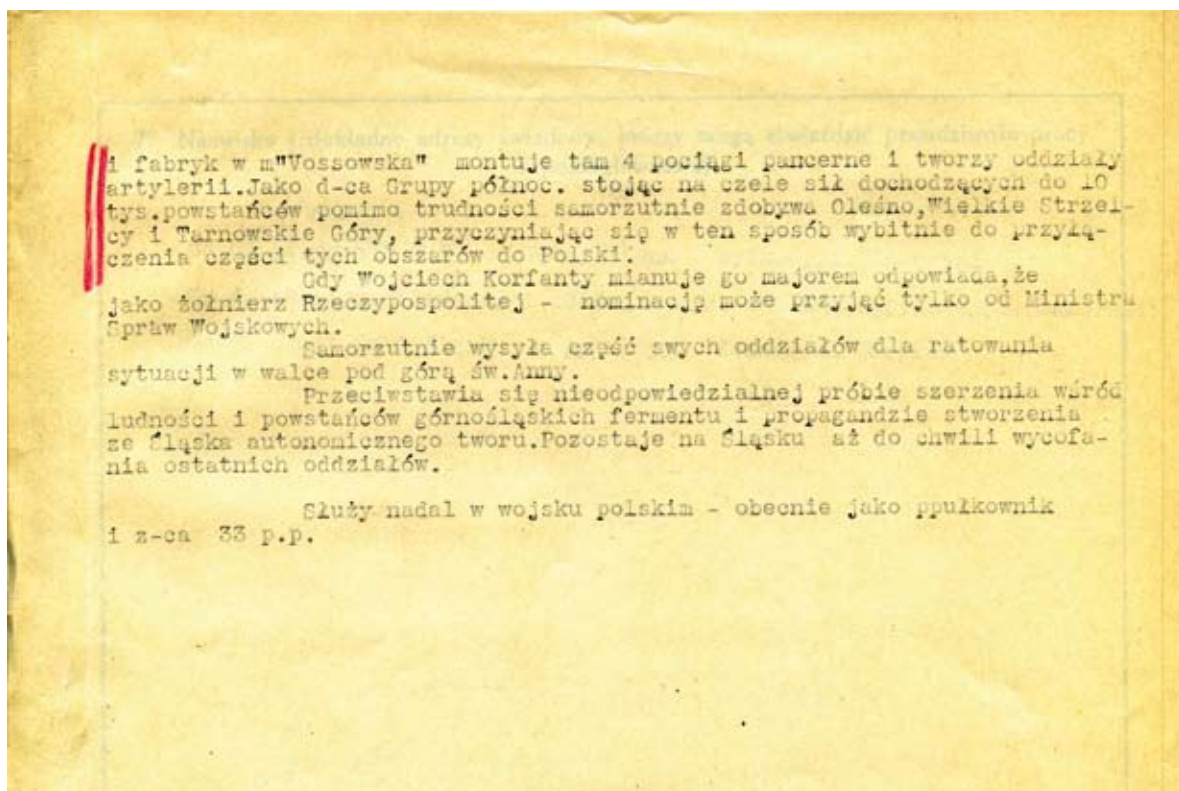
Z chwilą utworzenia Rady robotniczo-żołnierskiej w Poznaniu, staje na czele takiejże rady w Miłosławiu, nawiązując natychmiast kontakt z oddziałami wrzesińskimi. W listopadzie organizuje w porozumieniu z polskim Komitetem we Wrześni, kompanię Ochrony Pogranicza w Strzałkowie. Stopniowo zbiera w niej wyłącznie element polski zdobywając od ochotników Niemców przydzielonych przez Berlin - przez handel ziemny broń i ekwipunek na około 400 ludzi. Zasila jednocześnie bronią i umundurowaniem oddziały polskie, stojące w dawnym obozie koncentracyjnym w Strzałkowie oraz w Szupli. Natychmiast po wybuchu powstania w Poznaniu opanowuje dworzec i urzędy w Strzałkowie, rozbrajając żandarmerię i straż celną, następnie rozbraja niemiecki oddział wojskowy w Witkowie, uzbrajając w zdobytą broń okolicznych ochotników powstańców. Obejmuje dowództwo nad oddziałami powstańczymi we Wrześni i wyrusza z nimi do Gniezna a stamtąd na Zdziechową. Przybywają tam w momencie, gdy pod Zdziechową cofają się rozproszone oddziały powstańcze i gdy Dr. Jacobson prowadzi pertraktacje z Niemcami, które mają doprowadzić jedynie do wycofania się Niemców z bronią w rękę. Wtedy uderza on 30 grudnia 1918r. z nienacka na przeważające oddziały niemieckie w Zdziechowie, korzystając z zaskoczenia, z minimalnymi stratami bije i rozbraja silny oddział Niemców biorąc do niewoli podpułkownika i kilku oficerów, liczną broń, 24 kar. maszynowe i cały tabor oraz bardzo licznych szeregowych. Odsyła zdobycz pod d-ctwem i eskortą, sam z częścią swego oddziału i 4 c.k.m. udaje się w pościg za uciekającą półbaterią i dociera do Znina. Niestety spóźnia się o kilka minut i nie jest w stanie schwycić baterii, jednak samym rozgłoszeniem faktu rozbiecia Niemców oraz ukazaniem się silnego polskiego oddziału powstańczego z karabinami maszynowymi wywołuje ruch powstańczy w okolicach Znina.

Po zorganizowaniu Baonu Wrzesińskiego wyrusza pod d-ctwem Wiewiórkowskiego na Szubina. Po nieudanym natarciu i bohaterkiej śmierci ś.p. Wiewiórkowskiego obejmuje d-ctwo i osłania odwrót z pod Szubina i Kcyni.

Bierze ponowny udział w ostatecznym opanowaniu Szubina i na czele oddziałów wrzesińskich, przechyla zwycięstwo na stronę powstańców.

Odznacza się następnie w dalszych walkach powstańczych na froncie północnym, gdzie dowodzi zorganizowanym w międzyczasie baonem powstańczym, a następnie odcinkiem. Walczy następnie na odcinku pod Wolsztynem. Po utworzeniu pułków wchodzi ze swym baonem w skład 4 p. strzelców wielkopolskich, dowodząc nadal baonem tego pułku od pierwszych walk stoczonych na froncie polsko-bolszewickim, gdzie się specjalnie odznacza i zostaje ciężko ranny.

Z frontu wschodniego wraca w końcu 1920r. do kraju wraz z pułkiem, by po kilkudniowym pobycie w garnizonie wyruszyć na Górny Śląsk, gdzie w końcu r. 1920 rozpoczyna pracę przygotowawczą do plebiscytu i powstania w północnych powiatach.

Gwiazda Górnosląska

Z frontu wschodniego wraca w końcu 1920 r. do kraju wraz z pułkiem, by po kilkudniowym pobycie w garnizonie wyruszyć na Górny Śląsk, gdzie w końcu r.1920 rozpoczyna pracę przygotowawczą do plebiscytu i powstania w północnych powiatach.

Pomimo dyrektyw, według których ma w rolniczych północnych powiatach Górnego Śląska prowadzić jedynie akcję partyzancką, przechodzi do akcji dywersyjnej i partyzanckiej na własną rękę i przy pomocy uzyskanej w Wielkopolsce organizuje silne i zwarte oddziały. Po opanowaniu warsztatów i fabryk w m. „Vossowska” montuje tam 4 pociągi pancerne i tworzy oddziały artylerii. Jako d-ca Grupy północ. stojąc na czele sił dochodzących do 10 tys. powstańców pomimo trudności samorzutnie zdobywa Oleśno, Wielkie Strzelcy i Tarnowskie Góry, przyczyniając się w ten sposób wybitnie do przyłączenia części tych obszarów do Polski.

Gdy Wojciech Korfanty mianuje go majorem odpowiada, że jako żołnierz Rzeczypospolitej – nominację może przyjąć tylko od Ministra Spraw Wojskowych.

Samorzutnie wysyła część swych oddziałów dla ratowania sytuacji w walce pod górą Św. Anny.

Przeciwstawia się nieodpowiedzialnej próbie szerzenia wśród ludności i powstańców górnośląskich fermentu i propagandzie stworzenia ze Śląska autonomicznego twor. Pozostaje na Śląsku aż do chwili wycofania ostatnich oddziałów.

Komendant Naczelny Wojsk III Powstania Śląskiego, mjr. Ludyga-Laskowski w swojej opinii napisał:

Stwierdzam, że p. płk Nowak pełnił w czasie III powstania Górnosląskiego funkcję dowódcy Grupy Północnej. Należał do rzędu oficerów najwybitniejszych w czasie trwania powstania. Czyny jego przeszły w legendę z okresu powstań śląskich.

Podpułkownik Alojzy Nowak poległ 24 września 1939 r. koło wsi Kaliszki na przedpolu Modlina podczas nieudanej próby odzyskania Palmir, w czasie której dowodzony przez niego 13 pułk piechoty poniósł bardzo ciężkie straty.

Jedna z relacji o walkach wrześniowych następująco mówi o jego postawie w natarciu pułku pod Borzęcinem: Ppłk Nowak szedł w pierwszej linii, nie kryjąc się i bez helmu. Dowodził nadzwyczaj spokojnie i rzeczowo, stwarzając przepiękną sylwetkę dowódcy, imponującego odwagą i talentem dowódczym, wszystkim, którzy mieli zaszczyt zetknąć się z nim w boju.

(Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, B.I.20/E, Relacja dowódcy 7/8 pal kpt. S. Wąsickiego, Niemcy, 24 października 1945 r.)

Zakończenie

Uwieńczone wielkim sukcesem Odrodzenie Wojska Polskiego odbywało się w warunkach bardzo trudnych – w wyniszczonym ekonomicznie przez zaborców, niestabilnym politycznie i ogarniętym wojną kraju. Dlatego tak ważną dla Polski w tym momencie dziejowym okazała się osoba wybitnego polityka i dowódcy Józefa Piłsudskiego, który po dojściu do władzy w listopadzie 1918 r. za dwie najważniejsze sprawy uznał powołanie ogólnopolskich organów władzy i zorganizowanie armii.

Pierwszy okres formowania Wojska Polskiego zapoczątkowany w październiku 1918 r. trwał do końca 1919 r. Początkowo naczelnym władzom wojskowym w Warszawie podlegały tylko jednostki tworzone na terytorium b. Królestwa Polskiego i Galicji, a w składzie Wojska Polskiego rozpoczęto dopiero formowanie związków taktycznych. Etap ten zakończyło uroczyste zjednoczenie wszystkich formacji polskich, tworzących od tej chwili jednolite siły zbrojne odrodzonego państwa, liczące blisko 600 tys. żołnierzy. Drugi okres obejmował wojnę polsko-sowiecką i Bitwę Warszawską 1920 r. Zakończył się demobilizacją i przejściem polskiej armii na stopę pokojową.

W liście do Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego gen. Józef Haller napisał: „Naczelniku! Idea jedna, walki o niepodległość Polski wiodła nas i jednoczyła najlepsze jednostki, dlatego też idea ta zwyciężyć musiała (...) Tak obecnie czyn pracy twórczej w budowaniu gmachu państwowego stanie się podwaliną nowożytnej państwowości polskiej godnej tysiącletniego rozwoju kultury narodu”.

Odbudowanie niepodległego państwa polskiego i zorganizowanie Wojska Polskiego wywodzącego się z polskiego czynu zbrojnego lat 1908–1918 należy niewątpliwie do największych osiągnięć w dziejach naszego narodu.

Naczelne władze wojskowe 1918–1923

Organizacja naczelných władz wojskowych, zakres ich kompetencji, kształt i zadania, stanowiły przedmiot licznych rozważań w kołach wojskowych i politycznych jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. 15 stycznia 1917 r. Tymczasowa Rada Stanu w orędziu do społeczeństwa polskiego wyraziła „radosną i pilną konieczność” utworzenia „licznej, bitnej i karnej armii polskiej, która wierna naszym wielkim rycerskim tradycjom, wskrzesiłaby dawną chwałę oręża polskiego (...). Świadomi bowiem jesteśmy, że taka armia, to pierwszy niepodległego bytu państwowego warunek”¹. Zapowiedziała też powołanie Delegacji Rady Stanu do Spraw Wojskowych, Departamentu Wojny i Komisji Wojskowej².

Ostatecznie utworzono jedynie Komisję Wojskową, złożoną z Wydziału Spraw Ogólnych i Przygotowawczych oraz Kancelarii Ogólnej. W skład Wydziału wchodziły referaty: spraw przygotowawczych, spraw bieżących, wychowania wojskowego, statystyczno-ewidencyjny, słownictwa wojskowego i biblioteka. Na czele Komisji Wojskowej stał z urzędu przewodniczący – Marszałek Koronny, zaś faktycznie kierował nią Józef Piłsudski, będący równocześnie członkiem Rady Stanu³. Kompetencje Komisji Wojskowej były już w swoim założeniu ograniczone. Sprowadzały się przede wszystkim do rozważań teoretycznych, poprzedzających podjęcie właściwych prac przygotowawczych przed utworzeniem w przyszłości naczelných władz wojskowych. W ramach tych prac przewidywano opracowanie „projektów z zakresu spraw organizacyjnych, statutów i ustaw wojskowych”⁴. Ograniczone kompetencje Komisji wynikały z planów władz niemieckich wobec Królestwa, zakładających m.in. pozyskanie jak największej liczby rekrutów do cesarskiej armii.

W wyniku „kryzysu przysięgowego” w lipcu 1917 r. Józef Piłsudski wycofał się z Tymczasowej Rady Stanu, sugerując jednak najbliższym współpracownikom utrzymanie Komisji Wojskowej w dotychczasowym kształcie⁵. Aresztowanie Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego w nocy z 21 na 22 lipca 1917 r. nie zakończyło działalności Komisji. Pod koniec lipca 1917 r. na czele Komisji stanął Ludwik Górski, który rozpoczął jej reorganizację. W skład Komisji wchodził wówczas Sekretariat Generalny oraz wydziały: Studiów nad Wojskowością Polską, Propagandy i Prasy, Przemysłu Wojennego oraz Opieki Wojennej. Komisja działała w wąskich ramach zakreślonych przez władze niemieckie. Była to w zasadzie kontynuacja podjętych wcześniej prac teoretycznych z zakresu przyszłego funkcjonowania polskich sił zbrojnych i ich władz naczelných⁶.

Na początku sierpnia 1917 r. do Komisji Wojskowej wpłynął „Projekt Organizacji Wojska Polskiego”, autorstwa gen. Tadeusza Rozwadowskiego i płk. Zbigniewa Zie-

¹ „Z dokumentów chwili” nr 16 z 18.01.1917, t. XII, s. 35–39.

² Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), sygn. I.341.1.797, *Zakres pracy Tymczasowej Rady Stanu w sprawach wojskowych (17.02.1917 r.)*.

³ CAW, Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego (KW TRS KP), sygn. I.160.8.21, *Notatka o dokonanych i zamierzonych pracach Komisji Wojskowej*.

⁴ Ibidem, sygn. I.160.8.7, *Sprawozdanie z działalności Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*.

⁵ Ibidem, sygn. I.160.1.68, *Propozycje dotyczące działalności Komisji Wojskowej*.

⁶ Ibidem, *Projekt Organizacji biur Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu*.

lińskiego⁷. Przewidywał on ustanowienie Dyrektoriatu Wojny, na czele którego miał stanąć polski generał, podlegający do końca działań wojennych niemieckim władzom okupacyjnym. Proponowano także m.in. utworzenie komend uzupełnień i przeprowadzenie powszechnego poboru. Projekt ten został odrzucony przez dowództwo niemieckie⁸.

23 sierpnia 1917 r., na posiedzeniu plenarnym Tymczasowej Rady Stanu, zaakceptowano projekt organizacji biur Komisji Wojskowej, którą postanowiono w przyszłości przemianować na Departament Wojny⁹. Departament ten, oparty organizacyjnie na wzorach pruskich, w miał stanowić centralny organ administracji wojskowej. Organizację wewnętrzną Departamentu zamierzano zbudować na regulaminach i przepisach obowiązujących w wojsku, co odróżniało go od innych instytucji Tymczasowej Rady Stanu. Projekt radykalnej reorganizacji Komisji Wojskowej nie doczekał się jednak wdrożenia.

Po utworzeniu Rady Regencyjnej (12 września 1917 r.) i powołaniu gabinetu Janusza Kucharzewskiego, problematyka wojskowa powróciła kolejny raz w rozmowach z władzami niemieckimi. 12 kwietnia 1918 r. Rada Regencyjna skierowała pismo do generał-gubernatora Hansa von Beselera, w którym przedstawiono „zasady mające na czas trwania okupacji służyć za podstawę dalszego wytwarzania i wyszkolenia wojska polskiego”¹⁰. Zgodnie z nim odtworzone wojsko polskie nie mogło być użyte na terenie kraju i poza jego granicami bez zgody Rady Regencyjnej. Generał Beseler pozostawał jego naczelnym dowódcą. Organizacja i szkolenie wojska miało być oparte na niemieckich wzorach. Jednocześnie zamierzano poszerzyć kompetencje dawnej Komisji Wojskowej. Proponowano także wykorzystać w formowaniu siły zbrojnej polskie oddziały powstałe na terenie Rosji.

Pismem z 24 kwietnia 1918 r. gen. Beseler odrzucił najważniejsze propozycje Rady Regencyjnej dotyczące poszerzonego kształtu tworzonych władz wojskowych tłumacząc, że ich przekształcenie wymagałoby akceptacji Berlina¹¹. Działania dyrektora Komisji Wojskowej Franciszka Radziwiłła, zmierzające do powołania samodzielnych polskich organów i jednostek wojskowych nie wzbudzały większego zainteresowania wśród władz okupacyjnych. Planowane ewolucyjne przekształcenie Komisji Wojskowej w Ministerstwo Wojny spotkało się z negatywnym stanowiskiem strony niemieckiej.

5 września 1918 r. płk Jan Wroczyński przygotował kolejny projekt poszerzenia kompetencji Komisji Wojskowej¹². Wroczyński traktował komisję jako załączek przyszłego Ministerstwa Wojny, którego zadaniem miało być opracowanie programu działalności, powołanie przyszłych wydziałów, projektów instrukcji, a także odpowiednich kadr. Według projektu płk. Wroczyńskiego tak przygotowana struktura i kadry w odpowiednim czasie mogły być przeobrażone w dobrze funkcjonującą instytucję państwową, sprawującą naczelną władzę nad siłami zbrojnymi.

12 października 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret, w którym opublikowano tekst przysięgi wojskowej i obwieszczono przejęcie „władzy zwierzchniej nad wojskiem

⁷ Ibidem, *Projekt Organizacji Wojska Polskiego*.

⁸ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972, s. 45.

⁹ CAW, KW TRS KP, sygn. I.160.1.68, *Projekt prowizorium organizacji Komisji Wojskowej*.

¹⁰ Ibidem, sygn. I.160.1.71, *Pismo Najdostojniejszej Rady Regencyjnej do p. General-Gubernatora Warszawskiego z dn. 12 kwietnia r.b.*

¹¹ Ibidem, *Pismo p. General-Gubernatora Warszawskiego do Najdostojniejszej Rady Regencyjnej z dn. 24 kwietnia r.b.*

¹² Ibidem, sygn. I.160.1.36, *Projekt rozszerzenia działalności Komisji Wojskowej*.

polskim”¹³. Mimo to faktycznym naczelnym dowódcą pozostawał gen. Beseler. Trwały jednak przygotowania do powołania instytucji zdolnej do poprowadzenia prac organizacyjnych przy tworzeniu nowych oddziałów wojskowych. W Komisji Wojskowej opracowano projekt organizacji Sztabu Wojska Polskiego, który miał stanowić organ planowania operacyjnego i dowodzenia.

25 października 1918 r. Rada Regencyjna wydała dekret o powołaniu urzędu szefa Sztabu Wojsk Polskich¹⁴. Na mocy dekretu szef Sztabu WP miał przedkładać Radzie do rozstrzygnięcia, zgodnie z kompetencjami, sprawy wojskowe. 28 października 1918 r. pierwszym szefem Sztabu Generalnego został gen. Tadeusz Rozwadowski. W tym samym dniu gen. Rozwadowski zatwierdził skład personalny oficerów Sztabu Generalnego WP oraz ustalił jego zadania i pierwszą strukturę organizacyjną.

Sztab Generalny WP składał się początkowo z siedmiu wydziałów. 7 listopada 1918 r. rozszerzono jego strukturę do dziesięciu wydziałów. Były to wydziały: I Organizacyjny, II Wywiadowczy, III Naukowy, IV Materiałowy, V Personalny, VI Prasowy, VII Adiutantury, IX Łączności, X Kolejowy. Do 11 listopada 1918 r. Sztab Generalny sprawował najwyższą władzę wojskową. Rosnącym zakresem swojego działania minimalizował dotychczasową rolę Komisji Wojskowej.

26 października 1918 r. Rada Regencyjna przekształciła Komisję Wojskową w Ministerstwo Spraw Wojskowych¹⁵. Do czasu powrotu Józefa Piłsudskiego do kraju, stanowisko ministra powierzono płk. Janowi Wroczyńskiemu. Według zamierzeń Wroczyńskiego, ministerstwo miało tworzyć osiem departamentów, z wewnętrznym podziałem na wydziały i sekcje.

Z chwilą powrotu Józefa Piłsudskiego do Warszawy nastąpiły nowe rozstrzygnięcia w zakresie sprawowania władzy cywilnej i wojskowej. 11 listopada 1918 r. Rada Regencyjna przekazała Józefowi Piłsudskiemu naczelne dowództwo nad tworzącym się Wojskiem Polskim¹⁶. Jego pomocnikiem był szef Sztabu Generalnego WP. Sztab przystąpił do organizacji formowania jednostek wojskowych, poboru oraz zaopatrzenia w uzbrojenie i umundurowanie. Obszar kraju podzielono na 15 okręgów wojskowych. Na terenie każdego z nich miał zostać sformowany jeden pułk. Przystąpiono także do tworzenia dywizji jazdy i sporządzono ewidencję polskich oficerów z byłej armii austro-węgierskiej¹⁷. Wkrótce, rozkazem z 17 listopada 1918 r. utworzono pięć okręgów generalnych (warszawski, łódzki, lubelski, kielecki i krakowski)¹⁸. Kolejne dowództwa okręgów wojskowych powoływano na nowych terenach zajmowanych przez polską administrację państwową.

Na mocy uchwały Rady Ministrów z 20 listopada 1918 r. Józef Piłsudski sprawował pełnię władzy państwowej, w tym wojskowej, do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego. Obejmując najwyższą władzę w państwie, Józef Piłsudski zrezygnował z pełnienia obowiązków ministra spraw wojskowych, „zachowując w całej pełni Naczelne

¹³ Dziennik Praw Królestwa Polskiego nr 13 z 29.10.1918 r.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 3 z 4.11.1918 r., poz. 26; szerzej: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921...*, s. 59 i nast.; *Ministerstwo Spraw Wojskowych i Władze Centralne [w:] Spis władz wojskowych 1918–1921*, Warszawa 1936, s. 1–16; T. Böhm, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918–1939*. Warszawa 1994, s. 21 i nast.

¹⁶ Dziennik Praw Królestwa Polskiego nr 17 z 29.11.1918 r.; B. Woszczyński, *Rola i struktura naczelnej władzy wojskowej w latach 1918–1920 [w:] Najnowsze Dzieje Polski*, Warszawa 1969, t. 16, s. 48.

¹⁷ CAW, WBH, *Pismo płk. M. Kukiela z 12.03.1923 r. w sprawie zarządzeń organizacyjnych b. szefa Sztabu Generalnego WP gen. T. Rozwadowskiego*.

¹⁸ Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 6 z 27.11.1918 r., poz. 89.

Dowództwo Polskiej Siły Zbrojnej¹⁹. Kierownik Ministerstwa Spraw Wojskowych i szef Sztabu Generalnego mieli pełnić funkcje pomocników Naczelnika Państwa w zakresie kierowania i zarządzania wojskiem.

10 grudnia 1918 r. została zatwierdzona organizacja Ministerstwa Spraw Wojskowych²⁰. Wewnętrzna struktura ministerstwa tworzyły departamenty i samodzielne sekcje, z zakresem czynności przejętych z biur Komisji Wojskowej i poszerzanych w miarę rosnących potrzeb. Wraz z rozwojem armii powstawały nowe komórki organizacyjne (np. Departament Spraw Morskich). W strukturach ministerstwa umiejscowiono także generalne inspektoraty podstawowych rodzajów broni (piechoty, artylerii i kawalerii) oraz 11 inspektoratów poszczególnych wojsk. Generalni inspektorzy, podlegający II wiceministrowi, pełnili funkcje doradcze, kontrolne i planistyczne w sprawach dotyczących ich rodzajów wojsk. Inspektoraty współpracowały z odnośnymi departamentami ministerstwa, pełniły także funkcje kontrolne z zakresu wyszkolenia i gotowości bojowej.

6 marca 1919 r. nowy minister spraw wojskowych gen. por. Józef Leśniewski powołał Radę Wojskową²¹. W skład Rady wchodził jej prezydent (gen. por. Eugeniusz de Henning-Michaelis), wiceprezydent oraz siedmiu członków. W obradach brał udział minister, jako przewodniczący, mogli w nich także uczestniczyć jego zastępcy i szef Sztabu Generalnego. Główne zadania Rady Wojskowej polegały na opiniowaniu projektów ustaw wojskowych, wniosków i przepisów przedkładanych ministrowi do zatwierdzenia. Uchwały Rady, po akceptacji ministra, kierowane były do realizacji.

Konieczność zapewnienia sprawnego działania wojsk na froncie spowodowała, że 4 lutego 1919 r. Sztab Generalny przekształcono w Naczelne Dowództwo WP²². Ze względu na brak jednolitego kierownictwa w sprawach organizacyjnych, rozkazem Naczelnego Dowództwa całokształt spraw związanych z działalnością oddziałów frontowych powierzono Sztabowi Generalnemu. Oddziały Sztabu Generalnego przekształcono w oddziały Naczelnego Dowództwa i stały się organami pracy Naczelnego Wodza. Jednostki wojskowe oraz administracja na terenach nie objętych działaniami wojennymi podlegała Ministerstwu Spraw Wojskowych²³.

Ministerstwo Spraw Wojskowych spełniało przede wszystkim rolę naczelnego organu administracyjno-organizacyjnego armii. Zakres kompetencji i struktury organizacyjne miały spełniać swoistą rolę usługową na rzecz sił zbrojnych zaangażowanych na froncie. Przykładem tego może być podległy ministrowi spraw wojskowych Główny Urząd Zaopatrywania Armii, w skład którego wchodził przedstawiciele resortów gospodarczych, finansowych, pracy, spraw zagranicznych oraz organizacji społecznych. Urząd, wraz z organami terytorialnymi, miał koordynować wszystkie działania na rzecz sprawnego zaopatrzenia armii²⁴.

Prowadzone działania wojenne i wydarzenia zachodzące na froncie miały zasadniczy wpływ na kształt organizacyjny Ministerstwa Spraw Wojskowych i jego funkcjonowanie. Tworzono nowe komórki organizacyjne, powiększono liczbę etatów, uzasadnianą potrzebami oddziałów frontowych, ich sprawnym wsparciem.

¹⁹ Ibidem, poz. 109.

²⁰ Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 11 z 15.12.1918 r., poz. 275.

²¹ Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 27 z 11.03.1919 r., poz. 871.

²² CAW, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego (NDWP), sygn. I.301.5.4, *Rozkaz Sztabu Generalnego WP nr 70 z 13.02.1919 r.*; zob. też: T. Böhm, op.cit., s. 60.

²³ CAW, NDWP, sygn. I.301.5.4, *Rozkaz nr 100 z 10.03.1919 r.*; zob. też: T. Böhm, op.cit., s. 61; B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921...*, s. 131.

²⁴ Dziennik Rozkazów Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 96 z 2.11.1919 r., poz. 3660.

Na początku stycznia 1920 r. podjęto prace nad opracowaniem nowej organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych i określeniem jego roli w kierowaniu siłami zbrojnymi. W pracach przygotowawczych starano się wykorzystać dotychczasowe doświadczenia, a także doradztwo oficerów Francuskiej Misji Wojskowej. Nowa koncepcja organizacji ministerstwa, w swoim założeniu, nie kolidowała z dotychczasowym zakresem kompetencji Naczelnego Wodza i Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego. Propozycje usprawnienia działalności Ministerstwa Spraw Wojskowych omówiono 8 lutego 1920 r. na konferencji resortowej. Utrzymano zasadę podległości instytucji funkcjonujących na terenach nie objętych działaniami wojennymi Ministerstwu Spraw Wojskowych. Zapowiedziano utworzenie sztabu ministerstwa i poszerzenie kompetencji poszczególnych departamentów.

Projekt nowej organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych ogłoszono 20 lutego 1920 r.²⁵ Reorganizacja miała być przeprowadzona w dwóch etapach. W pierwszym etapie, od 1 do 25 marca 1920 r., przewidziano restrukturyzację departamentów i oddziałów oraz połączenie agend. Drugi etap, od 8 do 25 marca 1920 r., miał polegać na rozgraniczeniu kompetencji departamentów i nowych oddziałów Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych. Utworzenie Sztabu Ministerstwa (na wzór francuski), miało służyć uporządkowaniu działalności agend, rozmieszczonych w poszczególnych departamentach. W Sztabie skupiono poszczególne oddziały ministerstwa. Przemiany organizacyjne nie objęły Rady Wojskowej, Biura Prezydialnego, Kurii Biskupiej oraz Sekcji Wyznań Obcych.

W związku z utworzeniem Sztabu Ministerstwa określono szczegółowe zakresy działania departamentów. Działalność ministerstwa skupiała się przede wszystkim na terenie kraju nie objętym działaniami wojennymi. Wszystkie działania były uzgadniane i synchronizowane z sytuacją na froncie. Generalni inspektorzy zostali podporządkowani Naczelnemu Wodzowi. Podległe im dotychczas inspektoraty w większości weszły w skład odpowiednich departamentów. Generalni inspektorzy przy Naczelnym Wodzu przeprowadzali inspekcje w oddziałach frontowych. Poszerzono także kompetencje Rady Wojskowej o uprawnienia kontrolne wobec instytucji działających na terenach położonych na zapleczu frontu. 1 czerwca 1920 r. przeprowadzono zasadniczą reorganizację dowództw okręgów wojskowych, ustalając ich numerację i organizację wewnętrzną²⁶. Minister Spraw Wojskowych nie tylko kierował pracami podległego resortu, był także dowódcą podległych organów i reprezentował ministerstwo w parlamencie.

Wobec generalnej ofensywy wojsk bolszewickich, 3 lipca 1920 r. (zgodnie z uchwałą Sejmu z 1 lipca 1920 r.) powołano Radę Obrony Państwa²⁷. Przewodniczącym ROP został Józef Piłsudski, pełniący jednocześnie funkcję Naczelnego Wodza. Na podstawie odezwy Rady Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało rozkaz o formowaniu armii ochotniczej oraz instrukcję dotyczącą werbunku. 8 lipca 1920 r. powołano Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej, mający sprawować nadzór nad zaciągami ochotniczymi. Inspektorat był upoważniony do wydawania dowództwom okręgów generalnych rozkazów w sprawach zaciągu.

W październiku 1920 r., w związku z sukcesami odniesionymi na froncie i zawieszeniem broni, przystąpiono do reorganizacji Naczelnego Dowództwa WP. Z dniem

²⁵ CAW, Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.412, Rozkaz nr 1792/Org.; B. Woszczyński, *Rola i struktura naczelnej władzy...*, s. 61.

²⁶ CAW, Dowództwo Okręgu Generalnego Nr II, sygn. I.371.2.1, Rozkaz MSWojsk. nr 3300/Org.Mob z 31.05.1920 r. w sprawie tymczasowej organizacji Dowództw Okręgów Generalnych.

²⁷ Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej nr 53, z 3.07.1920 r., poz. 327.

1 listopada 1920 r. Sztab Generalny WP przeszedł pod rozkazy ministra spraw wojskowych²⁸, jednak pod względem operacyjnym pozostawał podległy Naczelnemu Wodzowi. Rozpoczęto też działania związane z demobilizacją i przechodzeniem armii na stopę pokojową.

28 listopada 1920 r. odbyło się, pod przewodnictwem Marszałka Piłsudskiego, posiedzenie Rady Wojennej, poświęcone organizacji najwyższych władz wojskowych. Generał Sosnkowski, omawiający organizację najwyższych władz wojskowych w kilku krajach europejskich, wskazywał na potrzebę wprowadzenia uregulowań ustawodawczych na wzór francuski. Referat gen. Sosnkowskiego wywołał gorącą dyskusję²⁹. Marszałek Piłsudski uważał za konieczne konstytucyjne „umocowanie” Rady Wojennej. „Jej przewodniczy przyszły kierownik wojska – jego bezpośredni pomocnik, a więc dowódca armii (każdy z zawczasu przygotowanym stałym, niedużym sztabem), zmienny (według konstytucji) minister wojny i Szef Sztabu, albo oparłszy się o budowę francuską dawniejszą i jedynie logiczną, t.j. Szef Sztabu stałym punktem i przyszłym Naczelnym Wodzem, albo stanowiący na budowie francuskiej nowoczesnej, zrobić jako konieczność przydział funkcji stałych”³⁰. Generał Sosnkowski zwracał uwagę na potrzebę usunięcia „tarc” między Sztabem Generalnym a Ministerstwem Spraw Wojskowych. Rada Wojenna miała być usytuowana przy prezydencie, zaś jej uchwały obowiązujące dla ministra spraw wojskowych. Zdaniem gen. Henning-Michaelisa ustanowienie Rady zapewni „stałość w najwyższej władzy wojskowej”³¹. Przeciwnikiem powołania Rady i „kolektywnej komendy” w wojsku był gen. Szeptycki, który zwracał uwagę na brak określenia odpowiedzialności. Marszałek podzielał poglądy gen. Szeptyckiego dotyczące zasady jednoosobowego dowodzenia, ale, jak stwierdził, „Rada jest koniecznością życia konstytucyjnego, a szczególnie u nas”³². Dwa dni później odbyło się kolejne posiedzenie poświęcone organizacji najwyższych władz wojskowych³³.

7 stycznia 1921 r. ukazał się dekret Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego, który stworzył podstawy prawne do przejścia siły zbrojnej na stopę pokojową i organizacji naczelnych władz wojskowych w Polsce³⁴. Na jego mocy powołano dwustopniową Radę Wojenną – pełną i ścisłą. Pełna Rada Wojenna miała stanowić organ doradczy prezydenta w sprawach wojskowych. W skład Rady wchodził, obok prezydenta jako przewodniczącego, minister spraw wojskowych, generał przewidziany na naczelnego wodza, wiceminister, szef sztabu generalnego i jego dwaj zastępcy, inspektorzy armii przewidziani na dowódców armii w czasie wojny oraz trzech generałowie wyznaczani corocznie przez ministra spraw wojskowych. Do jej głównych zadań należało opiniowanie najważniejszych ustaw wojskowych, organizacji armii i jej uzbrojenia. Pełna Rada Wojenna miała być informowana o wszystkim, co mogło mieć wpływ na siły zbrojne i przygotowania do wojny.

²⁸ Sztab Generalny WP. *Naczelne Dowództwo WP [w:] Spis władz wojskowych...*, s. 9–11.

²⁹ M.R. Schwonek, *Początek sporu o kształt najwyższych władz wojskowych II Rzeczypospolitej w świetle protokołów Rady Wojennej z 1920 r.*, „Przegląd Historyczny” 1993, t. LXXXIV, z. 1, s. 69–70.

³⁰ CAW, Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.4920, *Protokół z drugiego zebrania odbytego w Belwederze dnia 28.11.1920 r.*, k. 24; M.R. Schwonek, op.cit., s. 75–82.

³¹ CAW, Oddział II Sztabu Generalnego, sygn. I.303.4.4920, *Protokół z drugiego zebrania...*, k. 25.

³² Ibidem, k. 28.

³³ Ibidem, *Protokół z trzeciego zebrania odbytego w Belwederze dnia 30.11.1920 r.*; M.R. Schwonek, op.cit., s. 82–87.

³⁴ Dziennik Rozkazów Tajnych Ministerstwa Spraw Wojskowych nr 3 z 10.02.1921 r., poz. 26; Sztab Generalny WP. *Naczelne Dowództwo WP [w:] Spis władz wojskowych...*, s. 10; P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981, s. 182 i nast.; E. Piwowarski, *Kształtowanie się kompetencji naczelnych władz Sił Zbrojnych II Rzeczypospolitej oraz ich organizacja*, „Myśl Wojskowa” 1996, nr 2, s. 124.

Ścisła Rada Wojenna była organem kierującym w zakresie przygotowań wojennych, planów operacyjnych i obrony kraju. Miała funkcjonować pod przewodnictwem generała przewidzianego na Naczelnego Wodza w czasie wojny. Władzę zwierzchnią nad siłami zbrojnymi poprzez przewodnictwo Ścisłej Radzie Wojennej miał sprawować Naczelny Wódz, czyli marszałek Józef Piłsudski. Członkowie Ścisłej Rady Wojennej byli wyłaniany spośród członków Rady Wojennej. Do kompetencji Ścisłej Rady Wojennej należała również ocena kwalifikacji dowódców (od dowódcy pułku wzwyż). Organem zajmującym się całokształtem prac związanych z działalnością Rady było Biuro Rady Wojennej.

Dekret z 7 stycznia 1921 r. ustanawiał też nową organizację Ministerstwa Spraw Wojskowych. Zgodnie z postanowieniem dekretu powoływano nowy Sztab Generalny WP, który wchodził w skład Ministerstwa. Do jego głównych zadań należało opracowanie kwestii dotyczących sprawowania dowództwa nad siłami zbrojnymi w czasie pokoju oraz przygotowania ich do wojny. Prace te skupiono w pięciu oddziałach, z których Oddział I miał realizować funkcje związane z organizacją i mobilizacją siły zbrojnej. 3 kwietnia 1921 r., dekretem marszałka Piłsudskiego, zostało zlikwidowane Naczelne Dowództwo WP³⁵. Zapowiedziano całkowite podporządkowanie armii ministrowi spraw wojskowych. Zapoczątkowało to stopniowe przejście do pokojowej organizacji najwyższych władz wojskowych³⁶.

Ostateczny kształt dekretu z 7 stycznia 1921 r. powstał w wyniku rozpoznania aktualnych potrzeb armii i po uwzględnieniu propozycji Francuskiej Misji Wojskowej. Generał Sikorski stwierdził, że organizacja naczelnych władz wojskowych zgodna z dekretem „wprowadziła zatem szkodliwą dla sprawy dwutorowość, wyrażającą się nie tylko w podwójnej zależności szefa Sztabu Generalnego od ministra i naczelnego wodza, lecz także w podwójnej, na odrębnych przesłankach opartej, pracy Sztabu Generalnego, którą bym nazwał wojenną i pokojową”³⁷. Postanowienia dekretu wyprzedzały zapisy konstytucji marcowej 1921 r. dotyczące naczelnych władz wojskowych. Marszałek Józef Piłsudski otrzymał władzę nad wojskiem na czas pokoju, niepodlegającą praktycznie kontroli.

Z przejściem armii z organizacji wojennej na stopę pokojową nastąpiła również zmiana organizacji dowództw terytorialnych. Obszar całego państwa podzielono na dziewięć okręgów korpusów³⁸. Dowódcy okręgu korpusu, sprawującemu władzę wojskową z ramienia ministra spraw wojskowych, pod względem administracji, mobilizacji, uzupełnienia i przysposobienia rezerw do służby wojskowej podlegały wszystkie formacje stacjonujące na terenie okręgu.

Dwa miesiące po ogłoszeniu dekretu Naczelnego Wodza, 17 marca 1921 r., została uchwalona konstytucja. Według art. 46 konstytucji najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych był Prezydent RP³⁹. On też na wypadek wojny, na wniosek Rady Ministrów, mianował Naczelnego Wodza Sił Zbrojnych. Wniosek przedstawiał minister spraw

³⁵ CAW, Szef Sztabu Generalnego, sygn. I.303.1.3, *Komunikat Informacyjny nr 47 z 10.04.1921 r.*; zob. też: E. Krawczyk, *Demobilizacja i pokojowa organizacja Wojska Polskiego w latach 1920–1921*, Warszawa 1971, s. 174.

³⁶ CAW, Dowództwo Wojsk Litwy Środkowej, sygn. I.304.3.128, *Stopniowe przejście do organizacji Najwyższych Władz Wojskowych*, Warszawa, 20.04.1921.

³⁷ W. Sikorski, *Podstawy organizacji naczelnych władz wojskowych w Polsce*, „Bellona” 1923, t. 12, s. 122.

³⁸ CAW, Dowództwo Okręgu Korpusu nr IV, sygn. I.371.4.3, *Zarządzenia i rozkazy w sprawach organizacji władz administracyjnych DOG*.

³⁹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 marca 1921 r. [w:] *Konstytucje w Polsce*. Warszawa 1990, s. 105; zob. też: J. Dąbrowski, *Organizacja naczelnych władz wojskowych a ustrój Rzeczypospolitej*, „Bellona” 1924, nr 15, s. 308–311.

wojskowych, odpowiadający za dowodzenie. Minister spraw wojskowych odpowiadał przed sejmem za całokształt spraw związanych z kierownictwem wojskowym i podległych mu organów resortowych (art. 56).

10 sierpnia 1921 r. opublikowano rozkaz ministra spraw wojskowych dotyczący zasad organizacji naczelnych władz wojskowych na stopie pokojowej⁴⁰. Ministerstwo stawało się naczelną władzą sił zbrojnych państwa z Radą Wojenną jako organem doradczym. Nie określono natomiast uprawnień Ścisłej Rady Wojennej. Ministerstwo Spraw Wojskowych tworzyły: Gabinet Ministra, Sztab Generalny, Szefostwo Administracji, Wojskowa Kontrola Generalna i 10 departamentów. Sztab Generalny, Szefostwo Administracji i Wojskowa Kontrola Generalna otrzymały uprawnienia wydawania rozkazów, zaś departamenty ministerstwa mogły je wykonywać lub przedkładać wnioski. Szef Sztabu Generalnego kierował pracami swego sztabu i departamentów w zakresie organizacji, szkolenia, mobilizacji i demobilizacji oraz spraw kadrowych armii. Oddziały Sztabu Generalnego wykonywały zadania zlecane przez ministra.

Obowiązujące postanowienia dekretu z 7 stycznia 1921 r., stojące w sprzeczności z zapisami konstytucji, spowodowały, że ostatecznie naczelną władzą wojskową została podzielona między konstytucyjnie odpowiedzialnego ministra spraw wojskowych i przewodniczącego Ścisłej Rady Wojennej.

Próba dostosowania organizacji naczelnych władz wojskowych do postanowień konstytucji marcowej 1921 r. nie przyniosła jednoznacznych rozwiązań, regulujących kierowanie w kluczowych dla bezpieczeństwa państwa sprawach. Dlatego też podjęto kolejne próby uregulowania kwestii odpowiedzialności i kompetencji pomiędzy poszczególnymi organami wojskowymi. We wrześniu 1921 r. płk. Rybak, kierujący Biurem Ścisłej Rady Wojennej, pisał: „za prace w zakresie Biura Ścisłej Rady Wojennej wykonywane (plan wojny) jest odpowiedzialny przyszły Naczelnny Wódz, jako Przewodniczący Ścisłej Rady Wojennej, zaś za pracę Oddziału Sztabu Generalnego jest odpowiedzialny Szef Sztabu przed Ministrem. Ta rozbieżność może doprowadzić do tego, że nawet idealny plan przygotowań wojennych nie będzie miał odpowiednika w pracach Sztabu Generalnego przez to zostanie teoria bez szans na urzeczywistnienie w razie wojny”⁴¹.

Kolejną próbę uregulowania spraw organizacji najwyższych władz wojskowych podjął gen. Józef Haller, zgłaszając koncepcję powołania instytucji, określonej mianem Najwyższej Rady Obrony Państwa, która miała rozpatrywać najważniejsze zagadnienia dotyczące obronności państwa i organizacji sił zbrojnych⁴². Na jej czele miał stać Prezydent RP, zaś członkami mieli być marszałkowie sejmu i senatu, premier, ministrowie skarbu, spraw zagranicznych i wewnętrznych oraz generalny inspektor armii. Prezydent miał mianować, na wniosek premiera, generalnego inspektora armii, który kierowałby pracami przygotowawczymi w zakresie operacyjnym, mobilizacyjnym i szkoleniowym. Haller proponował także podporządkowanie generalnemu inspektorowi sztabu, inspektorów armii i broni. Projekt ten nie został zrealizowany w zaproponowanym kształcie.

14 grudnia 1922 r., po upływie kilku miesięcy od uchwalenia konstytucji, Józef Piłsudski przekazał najwyższe zwierzchnictwo sił zbrojnych prezydentowi Gabrielowi

⁴⁰ CAW, Gabinet Ministra Spraw Wojskowych, sygn. I.300.1.9, Rozkaz L.4900/Org., z 10.08.1921 r. – *Pokojowa organizacja MSWojsk.*

⁴¹ T. Böhm, *op.cit.*, s. 98.

⁴² CAW, Szef Sztabu Generalnego, sygn. I.303.1.31, *Projekt gen. Józefa Hallera z 11.10.1922 r. w sprawie ustawy o organizacji najwyższych władz wojskowych.*

Narutowiczowi. Marszałek stanął na czele Ścisłej Rady Wojennej oraz objął stanowisko szefa Sztabu Generalnego.

8 stycznia 1923 r., na posiedzeniu Ścisłej Rady Wojennej, odbyła się dyskusja nad powołaniem generalnego inspektora armii⁴³. Przewodniczący obradom marszałek Piłsudski poddał surowej krytyce dotychczasowe funkcjonowanie najwyższych władz wojskowych. Marszałek uważał za błędną „trójtorowość” w kierowaniu armią. Chaos w dowodzeniu armią, powodował zdaniem Marszałka, brak jasnego podziału kompetencji pomiędzy naczelnym wodzem, ministrem spraw wojskowych i szefem sztabu generalnego. W podwójnej zależności był także Szef Sztabu Generalnego, który podlegał ministrowi spraw wojskowych i generałowi przewidzianemu na naczelnego wodza. Józef Piłsudski uważał, że w czasie pokoju wojskiem powinien kierować minister spraw wojskowych, któremu miałby podlegać szef Sztabu Generalnego. Wysunął też propozycję utworzenia Najwyższej Rady Obrony Państwa jako gabinetu wojennego, a także generalnego inspektora armii. Generalny inspektor armii miał być powoływany przez Prezydenta RP na wniosek ministra spraw wojskowych. Jego kompetencje miały obejmować całokształt spraw operacyjnych, mobilizacyjnych i szkoleniowych. Za swoją działalność miał odpowiadać przed sejmem. Przeciwnicy Marszałka zwalczali jego koncepcję, dopatrując się w niej chęci wzmocnienia własnej pozycji.

Po objęciu urzędu ministra spraw wojskowych przez gen. Stanisława Szeptyckiego w połowie czerwca 1923 r., zgłoszono kolejną propozycję organizacji naczelných władz wojskowych⁴⁴. Szeptycki zamierzał przede wszystkim jednoznacznie określić zakres wpływu naczelných władz państwowych na działalność wojskową. Zaproponował, aby Prezydent RP na wniosek rządu mianował szefów Sztabu Generalnego, Administracji Armii i Wojskowej Kontroli Generalnej, ich zastępców, generalnego inspektora wojska i armii. Minister Spraw Wojskowych miał stanąć na czele Rady Wojennej. Projekt gen. Szeptyckiego został skrytykowany przez Piłsudskiego, który uważał, że w istocie zmierza do ograniczenia kompetencji Naczelnego Wodza⁴⁵.

Organizacja naczelných władz wojskowych oparta na dekrete z 7 stycznia 1921 r. i Konstytucji marcowej 1921 r., stanowiła przedmiot krytyki nie tylko przeciwników, ale także samego Marszałka. Józef Piłsudski uważał, że Konstytucja marcowa określała prawa czasu wojny, nie zaś pokojową organizację armii. Stąd też uważał, że „rozmysłne przemilczenie w Konstytucji zagadnienia urzędzenia wojska w czasie pokoju interpretować – zdaniem moim – należy w ten sposób, iż Konstytucja pozostawia to urzędzenie wszelkim próbom załatwienia go wszystkimi istniejącymi w państwie drogami, a więc drogą ustaw, dekretów, czy rozporządzeń”⁴⁶.

W 1923 r., po utworzeniu rządu Wincentego Witosa, odwołując się do Konstytucji marcowej 1921 r., opozycyjni wobec Marszałka politycy i wojskowi przystąpili do ograniczania jego kierowniczej roli w armii. 2 lipca 1923 r. Józef Piłsudski zrezygnował z przewodniczenia Ścisłej Radzie Wojskowej.

Kwestia organizacji najwyższych władz wojskowych stała się przyczyną licznych konfliktów i sporów kompetencyjnych, co nie sprzyjało stabilizacji życia politycznego w odrodzonym państwie. Tymczasowość organizacji władz wojskowych trwała przez kolejne trzy lata, do czasu zamachu majowego w 1926 r.⁴⁷

⁴³ T. Böhm, op.cit., s. 139.

⁴⁴ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. VIII, Warszawa 1937, Aneksy, s. VI–VIII; zob. też: B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921...*, s. 267.

⁴⁵ B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918–1921...*, s. 268.

⁴⁶ Piłsudski, op.cit., s. 328.

⁴⁷ *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1863–1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 420.

Literatura wykorzystana w publikacji

- *Album Legionów Polskich*, Warszawa 1933
- Bagiński Henryk, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908-1914*, Warszawa 1935
- Tegoż, *Wojsko Polskie na Wschodzie - 1914-1920*, Warszawa 1921
- Böhm Tadeusz, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II Rzeczypospolitej. Organizacja i kompetencje Ministerstwa Spraw Wojskowych w latach 1918-1939*, Warszawa 1994
- *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918-1928*, Warszawa 1928
- Englert Juliusz, Nowik Grzegorz, *Józef Piłsudski. Komendant – Naczelnik Państwa - Pierwszy Marszałek Polski*, Londyn 1991
- Garlicki Andrzej, *Drugiej Rzeczypospolitej początki*, Wrocław 1996
- Gierowski Włodzimierz, *Polska Siła Zbrojna w przededniu niepodległości (w okresie październik-listopada 1918)*, Bellona, 1931 z.1
- Jędrzejewicz Wacław, Cisek Janusz, *Kalendarium działalności Józefa Piłsudskiego*, T. I-III, Warszawa 1998
- Kukiel Marian, *Wskrzeszenie Wojska Polskiego*, Bellona 1959, z. 1-4
- *Księga Chwały Piechoty*, Warszawa 1937-1938
- Lipiński Wacław, *Walka zbrojna o niepodległość Polski w latach 1905-1918*, Warszawa 1931
- *Listopad 1918 we wspomnieniach i relacjach*, Warszawa 1988
- Łukomski Grzegorz, Polak Bogusław, Wrzosek Mieczysław, *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920. Działania bojowe. Kalendarium*. T.1-2, Koszalin 1990
- Klimecki Michał, Klimczak Michał, *Legiony Polskie*, Warszawa 1990
- Pajewski Janusz, *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*, Warszawa 1985
- Polak Bogusław, *Armia Wielkopolska i jej wkład w formowanie Wojska Polskiego w 1919 roku [w:] Siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości i wybuchu Powstania Wielkopolskiego*, Poznań 1992
- Piłsudski Józef, *Pisma zbiorowe*, T. I-X, Warszawa 1937-1938
- Rzepecki Jan, *Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998
- *Spis władz wojskowych 1918-1921*, Warszawa 1936
- Woszczyński Bolesław, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972
- Wyszczelski Lech, *Operacja warszawska sierpień 1920*, Warszawa 2005
- Żygulski Zdzisław, Wielecki Henryk, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988